Софийски университет „Св. Климент Охридски“
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПО ОТРАСЛИ”

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Алексей Владимиров Пампоров,

Институт по философия и социология - БАН

за дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен **'доктор'**

За придобиване на образователна и научна степен

доктор по научна специалност

3.8. Икономика и управление по отрасли – образование, наука, иновации.

Докторант: Антония Светославова Балтова

Тема: Ефектът от по-добро качество на средното образование в България (по-високи постижения на учениците) върху икономическия растеж на страната

Научни ръководители: Проф. д-р Албена Вуцова
Проф. д-р Георги Менгов

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Представеният от Антония Балтова комплект материали е в съответствие с Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България и включва всички изискуеми документи, които по безспорен начин верифицират самостоятелно извършения обем научна работа. Дисертационният труд се състои от 113 страници, с включени в този обем приложение, приноси, използвана литература и списък с публикации. Работата е структурирана в девет части, като – освен увод и заключение – включва седем глави, всяка от които завършва със собствени изводи. Списъкът с изпозваната литература включва 135 публикации, от които 38 са на български език, а останалите са на английски, в т.ч. т.нар. „сива литература“: европейски регулативни документи и анализи на публични политики от международни институции.

2. Актуалност на тематиката

През последните публичният дебат в България често се занимава с проблема за качеството на училищното образование в резултат от преминатия от страната ни преход и контекста на глобани технологични промени. Фактът е, че както НВО, така и международното изследване PISA показват постоянно нарастващи образователни неравенства, в резулатат от нарастващите социални и икономически неравенства в страната. Публично известно е, че от една страна отделни училища в България почти всяка година успяват да спечелят призови места в медународните олимпиади по математика, физика и химия. От друга страна, резултатите от НВО и ДЗИ показват все по-нарастващ дял на училищата, в които нито един ученик не успява да покрие дори минималните изисквания за оценка среден 3. От тази гледна точка темата на дисертацията е изключително актуална, мислейки качеството на образованието като фактор за човешкия капитал и свързаният с него инвестиционен потенциал на страната. Значим принос в това отношение е разполагането на анализа в съпоставителен план с останалите страни от Централна и Югоизточна Европа.

3. Познаване на проблема

Работата показва много добро познаване на проблема и литературата за връзката между човешкия капитал и икономическия растеж. Алтернативните теории са представени изключително изчерпателно, със съответните предимства и ограничения на различни модели. Въпреки детайлната разработка, всъщност тук е и най-голямата слабост на дисертацията. Темата формално е посветена на "качеството на средното образование", но никъде не са обсъдени проблемите с дефинирането на понятието „качество" конкретно в тази образователна степен. Самото понятие се появява един единствен път на стр. 99. Според мен проблемът произтича от това, че в работата е прието е априори, че международните съпоставителни изследвания от типа на PISA са добър индикатор за „качество", както декларативно е посочено още на стр. 8 от работата: „*За целите на дисертацията, качество на образованието измерваме с постигнати резултати в международни образователни изследвания като PISA, TIMSS и PIRLS*", т.е. прието е да се измерва нещо, още преди да е дефинирано какво е то. Тази постановка пренебрегва критиките към политическите основания на подобни измервания, както и критиките на релевантността на тяхната методология в различни културни контексти. Казано иначе, пренебрегната е призмата на онези критици, които отхвърлят неолибералните икономически модели и казват, че качественото образование не води задължително до икономически растеж, защото съществуват общества, за които социалните, моралните или хуманитарните ценности са от по-

горен порядък[1]. Всъщност, алтернативна на авторовата теза образователна философия твърди, че качественото средно образование не води непременно към висок дял на записаните във висше образование, напротив, то гарантира стабилна заетост и достойно заплащане още на това ниво[2]. И именно такава е политиката на МОН през програмите Домино и Домино 2, които имат за цел да насърчат дуалното обучение и съответно професионална квалификация и заетост още по време на и след средно образование. Изследванията на връзката между заетост и образование в България, през призмата на Рейтинговата система на висшите училища, показват, че поради структурата на икономиката в България на практика има свръхпредлагане на вишисти на пазара на труда[3], което води до две следствия – значителна част от вишистите работят на длъжности за средно образование (т.нар. brain waste) или стават част от изтичането на мозъци (т.нар. brain drain) и търсят реализация в чужбина. Социологическите изследвания показват, че, делът на младежите от т.нар. „елитни училища“, които показват най-високи резултати на PISA и при които има най-голям дял на приетите във висши училища, имат и най-висока склонност да емигрират и да се реализират в образователните системи на други държави от ЕС, т.е. впоследствие да допринесат за икономическия растеж на други държави. Това е дебатът, който определено отсъства от настоящата дисертация.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Би било несправедливо обаче, да не се признe, че Антония Балтова се е запознала със значителен брой български и международни публикации върху „качеството на образованието“ и от тази гледна точка на стр.34-41 са представени поредица теоретизации. За съжаление няма допълнителна рефлексия върху факта, че от една страна има „абстрактност“, а от друга страна има „дескриптивни“ и „нормативни“ подходи, свързани със „знание“, „умения“ и „компетентности“ – което се налага поради различните възрастови

[1] Напр. Fernandez-Cano, A. (2016). A methodological critique of the PISA evaluations. *Relieve*, *22*(1), 1-16; Araujo, L., Saltelli, A., & Schnepf, S. V. (2017). Do PISA data justify PISA-based education policy?. *International Journal of Comparative Education and Development*, *19*(1), 20-34.

[2] Напр. Ariansyah, A., et al. (2024). Comparing labor market performance of vocational and general secondary tracks. Empirical Research in Vocational Education and Training, 16(1), 12.; Brunello, G., & Rocco, L. (2015). The effects of vocational education on adult skills and wages: What can we learn from PIAAC? OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 168. Paris: OECD Publishing.; Graf, L. (2017). Work-based higher education programmes in Germany and beyond: Building bridges between vocational and academic education. Policy and Society, 36(1), 89–108.; Kriesi, I., & Trede, I. (2024). Academic or vocational education? A comparison of the long-term wage development of Swiss university and professional education degree holders. Labour Market Research, 58(1), 5.

[3] Ангелова, Р., Симеонова-Ганева, Р., и др. (2020) Изграждане на устойчива и ефективна връзка между висшите училища и пазара на труда, Министерство на образованието и науката, Глобал Метрикс, София

специфики в образованието и съответно различните нужди в предучилищното, началното, основното и висшето образование. Именно в този контекст по-горе бе изрично отбелязана липсата на дефиниция за качество на средното образование.

Всъщност Антония Балтова е извършила огромен труд, опитвайки се да представи многомерна оценка, във връзка със своите хипотези. Работата съдържа относително сбито представяне на поредица от 7 международни изследвания в глава 3, макар че и тук липсват детайли за академичните критики и съответно модификациите в извадките и технологията на провеждане на изследванията. Малко повече информация се съдържа по отношение на PISA и донякъде на TALIS, но това вероятно е обяснимо с ангажиментите на България и съответно с отсъствието на страната от част от тези изследвания. В глава 5 е представен добър съпоставителен анализ между България и други страни от Източна Европа. Представена е Естония като „добрата практика“. Това ми дава повод още веднъж да подчертая нуждата при подобни анализи да се чете внимателно методологията на оригиналното изследване. В публикацията на OECD, PISA 2022 Database, по отношение на таблици I.B1.4.6 и I.B1.4.8 е направена изричната методологическа уговорка, че анализът е направен на база „международни квинтили на социо-икономически статус“ и съответно поради самата технология на анализ е „нормално“ България да има по-ниски образователни постижения, защото много малък дял от учениците у нас могат да се сравняват с икономическия статус на горните квинтили в Япония, например, и всъщност България, Албания и Северна Македония са свръх представени в ниските подоходни квинтили. На практика в следващата глава 6 Антония Балтова доказва, че методологическата уговорка на OECD, че икономическото състояние на страната оказва влияние върху образователните постижения, е напълно основателна.

Тук е мястото да се подчертае, че работата се откроява с академична честност. Още в началото на изследването са изведени няколко много важни ограничения, както следва: (1) Връзката „качество на образованието – икономически растеж“ не може да бъде установена в краткосрочен план – необходим е по-продължителен период, за да се оцени на ефекта от образователните политики върху икономическото развитие. (2) Икономическият растеж и иновационният капацитет в една държава се влияе от много фактори, взаимодействащи помежду си, както и от форсмажорни обстоятелства, които могат да забавят значително икономическото развитите на държавите; (3) Културните и социалните различия между държавите могат да повлияят на начина, по който се възприемат и прилагат образователните и иновативни политики, което също усложнява количествената оценка на връзката. (4) Трудността при измерване на нематериалните аспекти на човешкия капитал, като креативност, адаптивност и лидерски умения, също представлява предизвикателство за

количествената оценка на връзката и т.н. На практика, тези ограничения не произтичат от друго обстоятелство, освен именно съществуващите теоретични и методологически ограничения пред самото изследване PISA и останалите подобни анализи. От тази гледна точка трябва да се каже, че ако дисертацията страда от някакви недостатъци, те не следват пряко от работата на докторантката, а се дължат на специфики на избраните от нея налични бази данни.

По отношение на своята цел обаче дисертацията съдържа две разминаващи се твърдения. В увода, на стр. 8 е заявено: *„Тази дисертация има за цел да изследва и анализира влиянието на човешкия капитал и образователните системи върху икономическия и иновационния растеж на страните от Източна Европа за периода 2000 – 2022 година*“. Проследявайки структурата на изложението, изводите и заключението може да се каже, че дисертацията отлично е постигнала тази цел. Не мога обаче да се съглася напълно със заключението в това отношение, а то гласи, че *„високите постижения на учениците в изследваните страни корелират с по-висок икономически растеж“*, на база БВП на глава от населението. Имайки предивд обаче огромните социални неравенства в България и дълбоката детска бедност в някои райони на страната, мисля че може да се каже и точно обратното: *„Развитата икономика и по-високите доходи на домакинствата водят до по-високи образователни постижения“* – методологическа специфика, отчитана и от PISA.

Втората цел е разписана на стр 10 и гласи: *„Целта на дисертацията е да се изследва качеството на училищното образование в България и влиянието на образованието и иновационния капацитет върху икономическия растеж на страната“*. Тази цел по-скоро не е постигната, защото не е изследвана удовлетвореността на учениците и родителите от образованието, например, което е теоретичен подход, принципно разгледан от докторантката. Освен това е трудно, дори невъзможно да бъде постигната, защото няма обществен консенсус върху това какво е качествено средно образование: дали това, което произвежда добре платени кадри със средно образование или такова, което дава чуждоезикови познания и възможност за образователна емиграция в чужбина. На практика дори политиката на МОН не е кохерентна в това отношение и реално се сблъскват двете визии през инициативите за дуално обучение от една страна и през рейтинговата система на ВУ от друга страна.

Доколкото Антония Балтова априорно приема, че „качество на образованието“ е идентично с *„резултати в международни образователни изследвания“,* в такъв случай тезата, хипотезите и съответно втората цел на дисертацията са изпълнени. Тя доказва, че

резултатите от PISA са добър индикатор за иновационния капацитет и потенциалния икономически растеж.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

По темата на дисертационния труд са направени четири публикации, които отговарят на изискванията в ЗРАСРБ. Две от публикациите са направени самостоятелно и съответно ясно се вижда личният принос на докторантката в разработването им, а другите две са направени в съавторство с научния ръководител на докторантката, което не е необичайна практика. В таблицата за точкуване, съгласно нормативната уредба, делът от съавторството е отчетен коректно, но въпреки това Антония Балтова има 50 точки, при необходими 30.

7. Автореферат

Авторефератът е направен според изискванията и вярно и коректно отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Работата е много интересна. Има откровено приложен характер и ще бъде изключително полезна за всички заинтересовани страни, ангажирани с политики в образованието. Преди да се публикува обаче бих препоръчал втора глава да се надгради частично с ясна дефиниция за „качество на средното образование“ – като се включат рефлексии върху дебата за целите на средното образование: заетост на позиция за средно образование или продължаване на образованието във ВУ. Непременно трябва да се посочат методологическите специфики на PISA и разликите между това, което авторите на оргиналното изследване посочват като известна на тях корелация, спрямо аналитичния подход в дисертацията.

Имам и чисто технически препоръки към оформлението на таблиците и графиките в текста. Добрата академична пратика изисква винаги под илюстративния материал изрично да се посочва източник на данните – независимо дали е база данни или е взет наготово чужд илюстративен пример. В момента такава информация липсва например под таблици 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 , под фигура 3 и въсщност под доста от другите таблици и фигури. Ако *GII* под таблица 10 следва да служи като индикация за източник, то трябва да се изведе на нов ред, различен от заглавието и да бъде изрично описано в литературата. Ако е използвана таблица от чужд труд, следва този труд изрично да се посочи под съответната таблица или графика. Като източник под фигура 1 и фигура 2 следва да се посочи „The World bank. Data 360. *Prosperity“* и съответната онлайн страница да се реферира както е редно с дата на последно посещение в литературата, а не просто като линк под графиката. Цялостната ми препоръка е преди

публикуване докторантката или професионален графичен дизайнер да оправят и уеднаквят стила на графиките – в момента приличат на компилация от картинки намерени в интернет, което не прави добро впечатление. При таблиците няма такъв проблем.

Важно по отношение на нещата без посочен автор към момента е, че ако това са авторски разработки, следва да се посочи изрично. Ако са таблици и графики от чужди текстове – следва да се посочи. Ако е използвана помощта на генеративен ИИ от типа на GPT или Gemini, също трява да се отбележи като източник. Ако е използван ИИ за обобщенията в края на главите (озаглавени като „изводи“) – защото стилът е като на GPT, това също трябва да бъде посочено. Употребата на ИИ за изработването на таблици, графики и резюмирани обобщения в никакъв случай не влияе негативно върху дисертабилността на работата, но е част от новите етични принципи на авторството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки откроените малки слабости и направените препоръки за подобряване на работата, дисертационният труд съдържа научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Дисертационният труд показва, че докторант Антония Балтова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Икономика и управление по отрасли – образование, наука, иновации, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, смятам че представеният за рецензиране и становище дисертационен труд на тема **„Ефектът от по-добро качество на средното образование в България (по-високи постижения на учениците) върху икономическия растеж на страната“**, може да бъде допуснат до дисертационна защита за присъждане на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.8. Икономика и управление по отрасли – образование, наука, иновации.

16.09.2025 г.

Изготвил становището:

доц. д-р Алексей Пампоров